

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΛΥΝΑΤΣΗ

Α.Μ: 11140721

ΤΜΗΜΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

2017

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΜΜ. ΒΟΥΒΑΛΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ακόλουθη εργασία έχει ως στόχο την ανάλυση της ζωής του μεγάλου ευεργέτη της Καλύμνου, του Νικόλαου Εμμ. Βουβάλη. Η ανάλυση θα χωριστεί σε ενότητες σύμφωνα με το τρίπτυχο του τόπου και του τρόπου του ευεργετισμού. Ως γνωστόν οι πηγές του ευεργετισμού μπορούν να είναι οι διαθήκες, τα κληροδοτήματα, οι κωδίκελλοι, προσωπικά ή οικογενειακά αντικείμενα, τα θεσμικά αρχεία, ο τύπος, τα ΜΜΕ και το Διαδίκτυο. Για την συγκεκριμένη εργασία στοιχεία αντλήθηκαν από την διαθήκη του με το κωδίκηλλό της και τα κληροδοτήματά της, από οικογενειακά και θεσμικά αρχεία. Δευτερεύουσα πηγή υπήρξε το Διαδίκτυο.

Η ΖΩΗ ΤΟΥ

Ο Ν. Βουβάλης γεννήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1859 και πέθανε στις 16 Δεκεμβρίου του 1918. Μητέρα του ήταν η Μαρία Γ. Χριστοδουλάκη η οποία καταγόταν από την Κρήτη και ο πατέρας του ήταν ο Εμμανουήλ Βουβάλης που καταγόταν από την Κάλυμνο. Ήταν γόνος σφουγγαράδικης οικογένειας. Ο παππούς του υπήρξε σφουγγαροκαπετάνιος και ο πατέρας του έμπορος. Ο δεύτερος αγόραζε σφουγγάρια και τα έστελνε στο εξωτερικό, στην Αγγλία συγκεκριμένα. Σε πολύ μικρή ηλικία ο νεαρός Νικόλας έχοντας ολοκληρώσει το γυμνάσιο μετακόμισε στο Λονδίνο και ξεκίνησε άμεση ενασχόληση με τα σφουγγάρια. Λάτρης της γνώσης ο Νικόλας έμαθε γρήγορα την γλώσσα και σπούδασε στο Λονδίνο και στο Παρίσι όχι με μοναδικό στόχο το πτυχίο. Το θέατρο και η όπερα τον σαγήνευσαν. Συνήθισε μάλιστα να απαγγέλει στο δωμάτιό του Κορνέιγ, Ρακίνα και Μολιέρο.

Μέσω του εμπορικού του ταλέντου κατάφερε να εντυπωσιάσει τον θείο του, και έπεισε τον πατέρα του να του επιτρέψει να παίρνει όσο μεγάλο ποσό επιθυμούσε μέσω του αντιπροσώπου του, αρκεί να μπορούσε να το πουλήσει. Σε μικρό χρονικό διάστημα νοίκιασε ένα πενταόροφο κτίριο το οποίο χρησιμοποιούσε ως αποθήκη σφουγγαριών εκτός από ένα δωμάτιο που αποτελούσε την κατοικία του και το γραφείο του. Έπειτα από επίπονη δουλειά και δυσκολίες που συνάντησε στην ξενιτιά ανακηρύχτηκε ο μεγαλύτερος σπογγέμπορος της Αγγλίας και του απονεμήθηκε ο τίτλος <<FREEMAN OF THE CITY OF LONDON>> ελεύθερο δηλαδή πολίτη του Λονδίνου, τίτλος που αποδίδεται μόνο σε σοβαρές προσωπικότητες. Σύντομα έπειτα οι Γάλλοι τον ανακήρυξαν βασιλιά των σφουγγαριών (ROI D' EPONGE). Δεν έμεινε όμως παγιωμένος στο εμπόριο της Ευρώπης. Κατέκτησε την παγκόσμια αγορά επεκτείνοντας την κυριαρχία του οίκου του στην Αμερική. Αγόρασε γη στο Τέρπον Σπρίνγκς της Φλώριδας, στη Νάσω της Μπαχάμας, στην Κούβα, στο Σφαξ της Τύνιδας και έχτισε αποθήκες. Συμπληρωματικά είχε ακίνητες περιουσίες στην Αίγινα και σαφώς στην Κάλυμνο μαζί με γραφεία.

Ο Νικόλαος Βουβάλης ήταν χριστιανός ορθόδοξος και παντρεύτηκε δύο φορές. Η πρώτη γυναίκα του απεβίωσε και έπειτα από μερικά χρόνια ξανά παντρεύτηκε. Η δεύτερη ονομάζεται Κατερίνα Πελεκάνου. Γεννήθηκε στο τέλος του 19ου αιώνα και πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της στην Κάλυμνο. Όπως ήταν συνήθεια της εποχής παντρεύτηκε σε πολύ μικρή ηλικία με τον Νικόλαο Βουβάλη. Όταν όμως ο δεύτερος πληροφορήθηκε την πραγματική της ηλικία (δεν μπορούσε να την ήξερε νωρίτερα καθώς η παραδοσιακή φορεσιά κάλυπτε ολόκληρο το σώμα και το τσεμπέρι τα μαλλιά με αποτέλεσμα να φαίνεται μόνο το πρόσωπο) αρνήθηκε να έρθει σε επαφή

μαζί της. Την έστειλε αντιθέτως σε σχολείο καλογριών στην Γαλλία για 2-3 χρόνια για να εκπαιδευτεί και να ωριμάσει. Το περιβάλλον την εντυπωσίασε και χρόνια μετά κατάφερε να αποτελέσει μια επιβλητική παρουσία στην ζωή του άντρα της. Το ζεύγος ποτέ δεν έκανε παιδιά. Επικεντρώθηκαν στις επιχειρήσεις και στο εμπόριο του οίκου.

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ

Ο Βουβάλης ήταν ένας στοργικός πολίτης και συμπατριώτης. Ως μέγας πατριώτης το πνεύμα του ήταν ανήσυχο και ενασχολούταν τόσο με πνευματικά όσο και με πρακτικά και εθνικά θέματα του νησιού. Συμμετείχε συνεχώς στα Δημογεροντικά. Ήταν πρωτοστάτης σε εθνικά ζητήματα υψίστης σημασίας. Υποστήριζε εκλογικά δημάρχους, αξιωματικούς, άτομα που θεωρούσε εκείνος τίμια και ικανά. Δυστυχώς αυτό αποτέλεσε αφορμή για την έναρξη της συκοφαντίας εναντίον του από άτομα αντίθετων πολιτικών κομμάτων. Βρίσκεται ακόμα να απειλείται η σωματική του ακεραιότητα σε κινήσεις που έκανε για την προάσπιση δικαιωμάτων και προνομίων κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Στοχεύοντας να ενισχύσει χρηματικά αλλά και με την παρουσία του στο Σωματίο του Βαλκανικού Κομιτάτου στο Λονδίνο αναλαμβάνει την υποστήριξη των δικαίων αιτημάτων των νησιωτών. Στους Βαλκανικούς Πόλεμους και την περίοδο της Ιταλοκρατίας φανερώνει αγωνιστικό σθένος και αλληλεγγύη προς τους συμπατριώτες του.

ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΠΑΤΡΙΔΑ

Ο Ν. Βουβάλης από μικρή ηλικία έδειξε πως θέλει να βοηθήσει την πατρίδα του και να ενασχοληθεί με την βελτίωση της. Τα πρώτα χρήματα που έβγαλε (τριακόσιες λίρες Αγγλίας) τα έστειλε απευθείας στον Νικόλα Δράκο, άτομο που θεωρούσε φρόνιμο και έντιμο, και τον συμβούλευσε να τα χρησιμοποιήσει όπως νομίζει εκείνος πως θα ωφελήσουν την πατρίδα καλύτερα. Τα χρήματα τα επέστρεψε άμεσα ο τελευταίος, γράφοντας του πως: << Είσαι πολύ νέος ακόμα για να δωρίζεις. Το κεφάλαιο σου είναι μικρό και σου χρειάζεται. Κράτησέ το και όταν το αυξήσεις, θα είσαι τότε σε θέση να δωρίσεις πολύ περισσότερα στην πατρίδα>>. Στην ηλικία των 25 ετών, το 1885, άνηθε στον τομέα του εμπορίου στο Λονδίνο, ως εκπρόσωπος του πατέρα του. Έστειλε γράμμα στον Δάσκαλό του Καλαβρό (τον οικιακό του δάσκαλο ο οποίος ήταν Διευθυντής του Ελληνικού Σχολείου στην Κάλυμνο) να τον ενημερώσει για την επιθυμία του να χτίσει ένα διδακτήριο για το Ελληνικό Σχολείο (όπως λεγόταν τότε το γυμνάσιο).

Είναι φανερό πως η επιθυμία για την ευεργεσία δεν ήταν περιστασιακή ούτε προήλθε από την επιθυμία της υστεροφημίας ή απλής φιλοδοξίας. Πάντα επιθυμούσε να συνεισφέρει και να προσφέρει με όποιον τρόπο μπορούσε στην πατρίδα του και κατά συνέπεια στην Ελλάδα.

Ύψωσε ανθρωπιστικά εργαστήρια, κέντρα αγωγής ψυχής και πνεύματος και αδελφικής, χριστιανικής θαλπωρής των σωμάτων. Τα ευεργετήματά του, τα μεγαλύτερα επιτεύγματά του που αφορούν την Κάλυμνο ήταν: Το Δημοτικό Χώρας (όπου τώρα στεγάζεται μέρος του 3ου Γυμνασίου), Το Βουβάλειο Παρθεναγωγείο, το Νοσοκομείο, η Επαγγελματική σχολή (σήμερα είναι το Λαογραφικό και Ναυτικό Μουσείο) και το λιμάνι.

ΤΟ ΒΟΥΒΑΛΕΙΟ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟ

Το Βουβάλειο Παρθεναγωγείο είχε ανακοινωθεί πως θα εγκαινιάζόταν την Δευτέρα, 26 Δεκεμβρίου 1911, σύμφωνα με την επιθυμία του ίδιου του Βουβάλη. Επισυνάπτεται παρακάτω το Πρακτικό Δημογεροντίας με αριθμό 159 της 13ης Δεκεμβρίου, στο οποίο αναφέρονται όλες οι λεπτομέρειες σχετικά με τα εγκαινία και την λειτουργία αυτού. Η τελετή δεν πραγματοποιήθηκε την προγραμματισμένη ημερομηνία, αντιθέτως μεταφέρθηκε για τον επόμενο χρόνο, συγκεκριμένα στις 2 Ιανουαρίου του 1912.

Τα σχέδια του μεγαλοπρεπούς αυτού κτιρίου εκπονήθηκαν από τον Αλέκο Ανδρέη. Η αρχιτεκτονική του παραπέμπει στο ρυθμό της παλαιοχριστιανικής Βασιλικής και στα σχολικά κτίρια της Χάλκης και του Απερίου Καρπάθου. Πρόκειται για ένα διώροφο κτίριο, του οποίου ο δεύτερος όροφος δημιουργήθηκε κάτω από κεκλιμένη στέγη. Είναι χτισμένο από πέτρα και διαθέτει κεραμοσκεπή. Ο εξώστης του κτιρίου φέρει προστώο με κίονες οι οποίοι περιβάλλουν την κεντρική είσοδο του ορόφου και τις δύο παράπλευρες πόρτες.

Το εκπαιδευτήριο αποτελείται από τέσσερα τμήματα: το νηπιαγωγείο, το δημοτικό σχολείο, το σχολαρχείο και το γυμνάσιο. Μέσω του σχολείου αυτού

Το Δημοτικόν Συμβούλιον

Συνεδριάσαν σήμερον όπως κανονίσει και καθορίσει τα των εγκαινίων του Βουβαλείου Παρθεναγωγείου, ενέκρινε και αποφάσισε τα εξής:

1^{ον}: Τα εγκαινία του Παρθεναγωγείου τούτου γενήσονται την 26^{ον} τρέχοντος μηνός Δεκεμβρίου, ημέραν Δευτέραν, συμφώνως με την επιθυμίαν του ιδρυτού αυτού κ. Ν. Βουβάλη.

2^{ον}: Να συνταχθεί το εξής ψήφισμα:

« Επειδή ο κ. Νικόλαος Βουβάλης ιδία αδρά δαπάνη οικοδομήσας το Παρθεναγωγείον, δωρήσαστο τούτο τω Δήμω των Καλυμνίων, ο Δήμος ευγνωμονών ανακρύπτει αυτόν Μέγαν ευεργέτην της Πατρίδος ».

Το ψήφισμα τούτο προσωρινώς μεν θα γραφεί επί χάρτου χρυσοίς γράμμασι και θα αναρτηθεί εν πλαισίω εντός του Παρθεναγωγείου. Κατόπιν δε θέλει χαραχθεί επί μαρμαρίνης πλακός, ήτις επίσης θα τεθεί εν καταλλίλω τόπω εντός του Παρθεναγωγείου.

3^{ον}: Να παραγγελθώσιν αμέσως εις καλλιτέχνην ζωγράφον δύο εικόνες δι' εξόδων της κοινότητος, η μία δια τον κ. Ν. Βουβάλην και ητέρα δια την σύζυγον αυτού Αικατερίνην, αίτινες θα αναρτηθούν εν τω Διευθυντηρίω.

4^{ον}: Να ανατεθεί εις τον 1^{ον} Δημογέροντα κ. Μιχαήλ Ολυμπίτη να κάμει την κατάλληλον προσφώνησιν, να αναγνώσει το ψήφισμα και να επιδώσει αυτό προς τον Μέγαν Ευεργέτην.

5^{ον}: Να ανατεθεί ωσαύτως εις τον Διευθυντήν του Σχολείου κ. Ιωάννην Καβάσιλαν να απαγγείλει τον πανηγυρικόν της ημέρας.

6^{ον}: Να ειδοποιηθώσι τα μέλη του Αναγνώστηριου « ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ » όπως παραστώσι εις την τελετήν και αναλάβωσι την κοσμητείαν αυτής.

7^{ον}: Να διεξαχθεί η τελετή εν πάση δυνατή μεγαλοπρεπεία, της οποίας το πρόγραμμα θέλει καθορισθεί τη συνεννοήσει μετά του Μεγάλου Ευεργέτου και το οποίον θέλει δημοσιευθεί εις τον Λαόν.

8^{ον}: Να δημοσιευθεί το ανωτέρω ψήφισμα εις δύο εφημερίδας. Κωνσταντινουπόλεως και Σμύρνης.

Εν Καλύμνω τη 13^η Δεκεμβρίου 1911

Οι Δημογέροντες

μεγάλο ποσοστό παιδιών έμαθε γράμματα και σπούδασε στην συνέχεια λαμπρά επαγγέλματα αποζημιώνοντας έτσι τόσο τον Νικόλα Βουβάλη αλλά και τον Νικηφόρο Ζερβό (ιδρυτή του Νικηφόρειου Γυμνασίου).

Τα χρόνια όμως που συνάντησε η σχολή δεν ήταν ευνοϊκά. Η Ιταλοκρατία, η Μικρασιατική καταστροφή, ο Μεσοπόλεμος, ο δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εμφύλιος, τα Μετεμφυλικά χρόνια, η Ενσωμάτωση και οι δεκαετίες του 1950-60 αποτέλεσαν αντίξοες συνθήκες για την ανάπτυξη και την πρόοδο του σχολείου. Ευτυχώς οι καθηγητές ήταν παθιασμένοι με την διάδοση της γνώσης ώστε να πραγματοποιούν μαθήματα όσο δύσκολο και αν ήταν.

Τέλος, αποτέλεσε στολίδι επιβλητικό και μεγαλοπρεπές αντάξιο μπορεί να πει κανείς της μεγαλοσύνης του μεγάλου δωρητή. Για το Δημοτικό Χώρας δεν έχουν καταγραφεί πολλά μόνο πως σε συνδυασμό με το Παρθεναγωγείο χιλιάδες κορίτσια γαλουχήθηκαν με τα Ελληνικά γράμματα και την ιερή πνοή της Δημοκρατικής Ελευθερίας.

ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ

Η ύπαρξη ενός λιμανιού είναι βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη και ανάπτυξη της σπογγαλίας (της βασικής πηγής χρήματος της τότε εποχής), του εμπορίου και της ναυτιλίας. Αυτός λοιπόν που επιδίωκε την επιμήκυνση του λιμενικού βραχίονα, αυτός που ίδρυσε την λιμενική επιτροπή δεν ήταν άλλος από τον Νικόλαο Βουβάλη. Σε επιστολή του προς τους Δημογέροντες του νησιού στις 24 Φεβρουαρίου 1909 καταθέτει πως αναμένει την έναρξη της κατασκευής τόσο του Παρθεναγωγείου όσο και του Λιμανιού και πως θέλει να ξεπληρώσει άμεσα τους κατοίκους που παραχώρησαν τα οικοπέδα τους για την ανύψωση του δεύτερου. Ως ο μεγαλύτερος σπογγέμπορος θα πλήρωνε τα περισσότερα για την πραγματοποίηση αυτού. Σε ένα τόσο μεγάλο και θαυμαστό έργο σαφώς και υπήρξαν συκοφάντες που θέλησαν να ξεσηκώσουν τον λαό εναντίον του. Αφορμή αποτέλεσε η αύξηση του τοπικού φόρου, του <<Τοπικού Δικαιώματος>> έως 5%. Με την βοήθεια όμως του πιστού του φίλου Μιχάλη Καλαβρού συνέτισε το πλήθος και επιμηκύνθηκε το λιμάνι στο μέγεθος που έχει και σήμερα. Αν και ολοκληρώθηκε το έργο αυτό, ο μεγάλος πατριώτης εμποδίστηκε από το να φτιάξει ένα λιμάνι άξιο των αναγκών του ναυτικού

νησιού, να εξωραΐσει τις ιαματικές πηγές, να φτιάξει ξενοδοχείο. Στην άκρη είχε ακόμα και φάρο, δεν παρέλειψε αυτήν την μικρή αλλά σημαντική λεπτομέρεια. Στην ίδια επιστολή, παρόλα αυτά εκφράζει το πόσο ευτυχής είναι που μπορεί και συνεισφέρει στην Πατρίδα του. Στην απάντηση αυτής της επιστολής τον ανακηρύσσουν Μέγα Ευεργέτη οι Δημογέροντες.

Ἡ Δημογεροντία μετὰ τοῦ Συμβουλίου

Λαβοῦσα τὴν κάτωθι ἐπιστολὴν τοῦ κου Νικολάου Βουβάλη, ἔχουσιν αὐτολέξει καὶ κατὰ γράμμα ὡς ἑξῆς :

«Κάλυμος 24 Φεβρουαρίου 1909

Πρὸς τὴν Σ. Δημογεροντίαν Καλύμνου

Ἐνταῦθα

Ἀξιότιμοι κοὶ Δημογέροντες,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν γὰ Σᾶς διαβεβαιώσω διὰ ταύτης μου τὴν δωρεάν, ἦν διὰ ζώσης φωνῆς ὑπεσχέθημι εἰς τὴν προχθεσινὴν συνεδρίασιν χάριν τῆς ἀγαπητῆς ἡμῶν πατρίδος εἰς μνήμην τοῦ μακαρίτου Πατρὸς μου.

Ἦτοι γ' ἀποτελειώσω τὸ Παρθεναγωγεῖον δι' ἰδίας μου δαπάνης, ἐπειδὴ δὲ ἐπιθυμῶ ὅπως ἡ ὅλη οἰκοδομὴ γίνῃ δι' ἰδίων μου χρημάτων, διὰ τοῦτο τὸ ποσὸν τῶν χρημάτων τῶν μέχρι σήμερον δωρηθέντων, ὡς καὶ τὴν ἀξίαν τῶν δωρηθέντων οἰκοπέδων θέλω πληρώσω εἰς τὴν πρώτῃν εὐθὺς δόσιν διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς κατασκευῆς τοῦ Λιμένους.

Ἐκ τῶν πρὸς τὸ Παρθεναγωγεῖον δωρεῶν θὰ ἀφαιρηθῶσι βεβαίως τὰ ποσὰ τὰ παρ' ἑμοῦ δωρηθέντα, ὅπως καὶ ταῦτα χρησιμεύσωσιν εἰς ἄλλην εὐνοικίην περίστασιν δι' ἄλλον τι ἔργον τῆς Πατρίδος.

Παρακαλῶ ὑμᾶς, Κύριοι Δημογέροντες, ὅπως διορίσητε ἐξελεγκτικὴν Ἐπιτροπὴν ἵνα ἐξετάσῃ τὰ βιβλία τῆς ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Παρθεναγωγεῖου Ἐπιτροπῆς, ταυτοχρόνως δὲ ἐκτιμήσῃ τὰ δωρηθέντα οἰκόπεδα, ὅπως καθορισθεῖ τὸ ποσὸν, ὅπερ θὰ ἀναλάβω γὰ πληρώσω διὰ τὸν Λιμένα μας.

Ἀνέκφραστος εἶνε ἡ συγκίνησις, ἦν αἰσθάνομαι διὰ τὰς τόσον μεγάλας τιμᾶς, τὰς ὁποίας ἐξέφρασεν ἡ Πατρίς ἡμῶν πρὸς με. Ἀφοῦ δὲ πρώτον εὐχαριστήσω τὸ σεβαστὸν σωματεῖον τῆς σεβαστῆς Δημογεροντίας ἐκ βάθους καρδίας παρακαλῶ ὑμᾶς εὐσεβῶς, ὅπως διαβιβάσητε ἐπίσης τὰς βαθυτάτας εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν Λαὸν τῆς Καλύμνου, Σεβαστὴν Ἐφορίαν, διδασκαλίστας καὶ διδασκάλους μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ μαθητῶν τῆς φιλιότητος ἡμῶν Πατρίδος.

Λιατελῶ μετὰ σεβασμοῦ
(ὀπογραφή) Ν. Βουβάλης».

«Μεγάτιμε ἄνερ,

Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἐρίτιμος ἐπιστολὴ ὑμῶν ὑπὸ ἡμερ. 24 Φεβρουαρίου 1909, δι' ἧς καὶ ἐγγράφως ἐπισημοποιεῖτε τὴν μεγάλην ὑμῶν πρὸς τὴν Πατρίδα δωρεάν, ἀναλαμβάνοντες τὴν ὅλην δαπάνην τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Παρθεναγωγεῖου, ἐνέπλησεν ἡμᾶς χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης ἀνεκφράστου καὶ βέβαιοι ὄντες ὅτι διερμηνέομεν τὸ φρόνιμα σύμπαντος τοῦ λαοῦ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ, ἀνακηρύττομεν ὑμᾶς :

Μέγαν τῆς Πατρίδος Εὐεργέτην

ἐχθόμενοι ὑγείαν καὶ μακροημέρευσιν ἐπ' ἀγαθῶ τῆς φίλης ἡμῶν Πατρίδος».

Οἱ Σύμβουλοι:
Ἰερόθεος Ν. Καρακιπέρης
Χαράλαμπος Θ. Καβάσιλας
Σ.Μ. Παντελῆς
Γ. Χριστοδουλάκης
Μιχ. Ν. Γαλανός
Ἰορδάνης Ἐμμ. Ἀμπελλάς
Θεόφιλος Ν. Ρήγας.

Ἐν Καλύμνω τῇ 25 Φεβρουαρίου 1909

Οἱ Δημογέροντες

Μιχ. Νεοκλ. Καλαβρός

Γεώργιος Χατζηθεοδώρου.

ΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΚΑΙ Η ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Τα προηγούμενα ευεργετήματα που αναφέρθηκαν χτίστηκαν και λειτούργησαν όταν ήταν ακόμα εν ζωή ο ιδρυτής τους. Αντίθετα, το νοσοκομείο και η επαγγελματική σχολή κατασκευάστηκαν μετά τον θάνατό του σύμφωνα με τη Διαθήκη του και τις τελευταίες του επιθυμίες. Άφησε μεγάλα χρηματικά ποσά στην Κοινότητα της Καλύμνου με αυτόν τον στόχο. Η γυναίκα του είχε αναλάβει την επίβλεψη των δύο αυτών κτηρίων. Όντας ολοκληρωμένα παρέμειναν κλειστά καθώς απαγορεύτηκε η λειτουργία τους από τον κατακτητή την περίοδο της Ιταλοκρατίας. Το νοσοκομείο λειτούργησε για ένα μικρό χρονικό διάστημα αποκλειστικά για τους Ιταλούς στρατιώτες. Η πινακίδα που ανέγραφε το όνομα του μεγάλου ιδρυτή αντικαταστάθηκε από μία που ανέγραφε το όνομα της Βασίλισσας της Ιταλίας. Με την ελευθέρωση των Ελλήνων ξανά άνοιξε το καλλιμάρμαρο νοσοκομείο και δεχόταν τραυματίες όχι μόνο ντόπιους αλλά και από τα γύρω γειτονικά νησιά. Το νοσοκομείο εντοπίζεται πλησίον του Νικηφόρειου γυμνασίου και λειτουργεί ακόμα και σήμερα. Ξεκίνησε και η λειτουργία της Ναυτεμπορικής Σχολής στην οποία τα παιδιά των ναυτικών διδάσκονταν για να γίνουν άξια της ναυτικής παράδοσης του νησιού. Δυστυχώς η σχολή ερημώθηκε, εγκαταλείφθηκε και πλέον έχει μετατραπεί στο Ναυτικό Μουσείο.

Το 1903 ο σπουδαίος αυτός άνεργος ξεκίνησε την ανόρθωση του Δημαρχείου στην πρωτεύουσα της Καλύμνου, στην Πόθια. Το έργο όμως δεν το ολοκλήρωσε και το εγκατέλειψε καθώς ο πρώτος τότε Δημογέροντας αντί για ευγνωμοσύνη έτρεφε μίσος για τον Βουβάλη και με προσβολές και συκοφαντίες έδιωξε τους εργάτες του. Κατάφεραν οι εχθροί του να πείσουν τον λαό πως κατασκεύαζε φυλακές για να τους αιχμαλωτίσει. Οι συκοφαντίες δεν σταμάτησαν εκεί. Ως άνθρωπος ήταν απομονωμένος και αν και ενημερωνόταν για τα κουτσομπολιά

και τις φήμες δεν μπορούσε να τα ελέγξει με αποτέλεσμα να έρθει σε ρήξη με τον Δήμο και να φύγει από την Κάλυμνο. Για δυο ολόκληρα χρόνια επεξεργαζόταν τα σφουγγάρια του στην Σύμη. Όταν όμως τα πνεύματα ηρέμησαν αναθεώρησε και μετάνιωσε την βιαστική αυτή πράξη του. Επέστρεψε στην Κάλυμνο και κάλεσε τον λαό στο Παρθεναγωγείο για να τους είπε πως:

«Η ανθρώπινη αδυναμία με παρέσυρε, και στην οργή μου πήγα κι επεξεργάστηκα τα σφουγγάρια αλλού, κι έχασε η Κάλυμνος δυο χρόνων φόρους τοπικούς από το εμπόρευσμά μου. Ότι έχασε ο τόπος το καταβάλλω, πλέον πέντε χιλιάδες λίρες για τον λιμενοβραχίονα της Καλύμνου και ζητώ απ' όλους συγγνώμη, γιατί σαν άνθρωπος παραφέθηκα!».

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί πως οι αποθήκες των σφουγγαριών του (στην περιοχή της Ιχθυόσκαλας) αποτέλεσαν μέρος δωρεάς του ευεργέτη προς τον Δήμο ο οποίος τις μετέτρεψε στο 2ο Δημοτικό Σχολείο Καλύμνου. Η μετατροπή τους σε οτιδήποτε άλλο θα ήταν προσβολή. Ολοκληρώνονται

λοιπόν οι ευεργεσίες που έκανε ο

Νικόλας Βουβάλης στην πατρίδα του την Κάλυμνο. Δεν περιορίζονται όμως εδώ, επεκτείνονται και στο εθνικό κέντρο και στην διασπορά.

Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Ο οίκος <<N. Βουβάλης & Σια>> ιδρύθηκε το 1882 και είχε βάση στο Λονδίνο και έπειτα από εκατό χρόνια σταμάτησε να λειτουργεί. Τα παιδιά των διαχειριστών της Εταιρίας πήραν διαφορετικούς δρόμους με αποτέλεσμα η εταιρία να πουληθεί σε μια άλλη μεγαλύτερη Αγγλική Εταιρία, η οποία έθεσε όρο να διατηρήσει την εμπορική επωνυμία <<N. VOYVALIS LTD>>.

Τόσο μεγάλη παρέμεινε η εκτίμηση στο όνομα του. Πιστοί συνεργάτες του και διαχειριστές της εταιρίας αποτέλεσε η γυναίκα του (Κατερίνα Πελεκάνου) και τα δυο αδέρφια της, τον Παντελή και Σόλων Πελεκάνο. Μετά τον θάνατό του ο Σόλων Πελεκάνος ανέλαβε το δύσκολο έργο της διατήρησης και της ανακαίνισης του μεγάλου εμπορικού οίκου.

Η ευεργεσία του στον τόπο τον οποίο πλούτισε ολοκληρώνεται εδώ. Στην διαθήκη του καταγράφονται λεπτομερώς τα ποσά που <<άφησε>> στην εταιρία του και σε Αγγλικές τράπεζες, συγκεκριμένα στην WESTMINSTER BANK. Τα χρήματα αυτά προσπάθησαν να πάρουν οι Ιταλοί το 1935 όμως είχε επιλέξει τους κατάλληλους νομικούς για την σύνταξη της Διαθήκης του με αποτέλεσμα τα χρήματα να μείνουν ανέπαφα.

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Στην κατηγορία της ευεργεσίας προς το εθνικό κέντρο υπάρχουν πολλά γεγονότα που αποδεικνύουν τον πατριωτισμό του ίδιου τόσο στον τόπο της γέννησής του όσο και στην Ελλάδα με ευρύτερες πράξεις.

Ένα τέτοιο περιστατικό προκύπτει το 1897. Η μαρτυρία του Γιάννη Ζερβού τον τοποθετεί στο παλαιό Τουρκικό Κονάκι (όπου τώρα βρίσκεται το Τελωνείο) φορώντας τα παράσημα του από την Ελληνική και την Τουρκική κυβέρνηση. Εκεί βρίσκονταν Τούρκοι στρατιωτικοί οι οποίοι όντας παραταγμένοι είχαν διαταγές να εμποδίσουν το συλλαλητήριο του λαού που ξεκίνησε για να διαμαρτυρηθεί ο λαός σε έναν Αρβανίτη (τον Καυμακάμη) για απόπειρα καταπατήσεως των τοπικών προνομίων, αυτών που είχαν μείνει έστω. Ήταν μπροστάτης του συλλαλητηρίου και βρέθηκε σε σύγκρουση με τον στρατό με αποτέλεσμα να τραυματιστεί. Για το ζήτημα αυτό το επόμενο πρωί επισκέφτηκε ξανά το διοικητή και διαμαρτυρήθηκε έντονα, επίσης έστειλε επιστολή στον Μουτεσαριφήν της Χίου και των νήσων Ρασσήμ Πασάν:

«... διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Λιμεναρχείου, ἵνα μὴ ἐμποδίζονται τὰ πλοῖα νὰ ταξιδεύωσι κ.λπ. οἱ στρατιῶται κατὰ διαταγὴν τοῦ Γιούσμπαση ἐπετέθησαν ἐναντίον των διὰ κονταζίων τῶν τουφεκίων, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καῦμακάμης αὐτοπροσώπως... καὶ ἐχτύπησαν πολλοὺς μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Αἰὼν Δημογέροντα Κλεάνθη Σ. Ζερβόν, τὸν Ν. Βουβάλη, δημοτικὸν σύμβουλον καὶ παρασημοφόρον τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως κ.λπ.»

Όταν την θέση των Τούρκων την πήραν οι Ιταλοί πάλι έδειξε ο ευεργέτης το ενδιαφέρον του για τους συμπολίτες του. Με την ανακοίνωση του θανάτου του βασιλιά Γεώργιου Α' , οι νησιώτες σήκωσαν Ελληνικές σημαίες στο Παλαιό Αναγνωστήριο και σε σπίτια. Τότε οι Ιταλοί συνέλαβαν και εξόρισαν σαν πρωταίτιους και υποκινητές τους γιατρούς Μιχαήλ Καλαβρό και Θεόφιλο Κωλέττη. Αμέσως έστειλε επιστολή ο Βουβάλης στον γενικό διοικητή Αμέλιο καθιστώντας υπεύθυνη την Ιταλική Αστυνομία. Δεν μπορούσε ο καθένας να το κάνει αυτό. Είχε χρέος απέναντι στους εξόριστους φίλους του. Η επιστολή γράφει:

«Εξοχώτατε, κάμνω έκκληση στην ύμετέρα συναίσθηση δικαιοσύνης και ισότητας, χάριν δύο συμπατριωτῶν μου : τῶν ἰατρῶν Μιχ. Ν. Καλαβροῦ και Θεοφ. Ν. Κωλέττη. Στην ἐπιστροφή μου στην Κάλυμνο, πληροφορήθηκα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐτοῦτοι ἔχουν ἐξορισθῆ, χωρὶς καμμιὰ νὰ γίνει ἐπιβαρυντική μὴνυση ἢ κατηγοροῦσα, και ἐπομένως τοὺς ἔχουν στερήσει τὰ μέσα νὰ ὑπερασπίσουν τὸν ἑαυτό τους. Ἀντιλαμβάνομαι, ὅτι ἡ ἐξοχότητά σας ἔχει κακῶς πληροφορηθῆ ἀπὸ ἀτομικοὺς ἐχθροὺς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ὅπως συμπεραίνω, τὸ μόνο τους ἔγκλημα εἶταν ἡ ἄρνηση, νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὶς διαταγὰς τοῦ Στρατιωτ. Διοικητῆ τῆς Νήσου, νὰ ἀφαιρέσουν τὶς Ἑλληνικὰς Σημαίες ἀπὸ τὰ σπίτια. Ἀλλὰ εἶταν τὸ ἴδιο, ὡς νὰ ἀντιμετώπιζαν ὄλο τὸ λαὸ τοῦ Νησιοῦ.

Στοχάζομαι, ὅτι ἡ Ἐξοχότητά σας θὰ συμφωνήσει μαζί μου, ὅτι εἶταν καθήκον τῆς ἀστυνομίας νὰ ἐκτελέσει τὶς διαταγὰς τοῦ Διοικητοῦ. Ἐπειτα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιρροή, πὺν οἱ ἰατροὶ Μ.Ν.Κ. και Θ.Ν.Κ. ἔχουν στοὺς συμπατριῶτες τους, μπορῶ νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, χωρὶς φόβον μιᾶς ἀντιρροήσεως στ' ἀνοιχτά, ὅτι πάντοτε ἐξησκειτο πλάϊ - πλάϊ μὲ τὸν νόμο και τὴ δημοσία τάξη. Καὶ ἐλπίζω, ὅτι θὰ δεχθῆτε τὴν ἐγγύησή μου, ὅτι τὸ ἴδιο θὰ συμβαίνει και στὸ μέλλον, ἐὰν τοὺς ἐπιτρέψετε νὰ ἐπανέλθουν στὸ νησί τους.» Ἐχω τὴν τιμὴν κ.λπ. Ν. Βουβάλης».

Το Ελληνικό Έθνος τίμησε δυο φορές τον μεγάλο αυτόν άνδρα.

Την πρώτη με τον αργυρό και την δεύτερη με το χρυσό Σταυρό των ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. Το τάγμα δημιουργήθηκε το 1829, και πρώτος αρχηγός του ήταν ο Βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος Α', ο πατέρας του Όθωνα, ο οποίος τιμήθηκε με τον Μαγελόσταυρο. Για ογδόντα χρόνια αποτέλεσε το μοναδικό τάγμα. Το όνομά του και η μορφή του επιλέχθηκαν για να υπενθυμίζει οτι χάρη στη Θεία συμπαράσταση

του Σωτήρα πραγματοποιήθηκε η Εθνική Παλιγγενεσία. Το τάγμα αυτό δεν συσχετίζεται με τον τεκτονισμό.

Αργότερα ο κατακτητής εκτίμησε το εμπορικό του δαιμόνιο και την δημιουργικότητά του τόσο ώστε να τον τιμήσει με το Μετζιτιέ του Σουλτάνου του Οθωμανικού Κράτους.

Κατά την διάρκεια του Ευρωπαϊκού πολέμου κατασχέθηκαν όλα τα του Οίκου Βουβάλη και του Γραφείου του από τους Ιταλούς με αποτέλεσμα να μείνουν λίγα αποδεικτικά στοιχεία της εθνικής του συνείδησης. Λίγες επιστολές είναι μόνο διαθέσιμες καθώς υπόλοιπες είτε καταστράφηκαν είτε δεν παραχωρήθηκαν από συγγενικά του πρόσωπα.

Συμπληρωματικά το 1913 έστειλε ο Νικόλαος Βουβάλης 25.000 δραχμές για την ενίσχυση του απελευθερωτικού αγώνα (Β' Βαλκανικός Πόλεμος). (1 δραχμή = 0.29 gr χρυσού το 1910. Οι 25000 του τότε είναι 7250 gr χρυσού. Τα 7250 γραμμάρια είναι 255.736 ουγγιές, και επειδή η ουγγιά σήμερα κάνει 1236

ευρώ, το ποσό των 25000 είναι περίπου 320000 σημερινά ευρώ.) Πρόκειται για ένα μεγάλο ποσό καθώς οι εθνικές ανάγκες ήταν τεράστιες. Σε αντίθεση με άλλους εκείνος απάντησε στο κάλεσμα της χώρας, αν και σε μεγάλη ηλικία. Παρατίθεται η απάντηση του Έλληνα πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου:

«Εν Αθήναις 12 Ιουλίου 1913

Αξιότιμε Κύριε,

Ασμένως αποδεχόμενος την εκ Δοχ. είκοσι πέντε χιλιάδων υμετέραν εισφοράν επί των Εθνικών αναγκών, εκφράζω υμίν τας ευχαριστίας της Πατρίδος.

Μετά πάσης τιμής

Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος.

ΤΟ ΤΡΙΠΤΥΧΟ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ

Το τρίπτυχο του τρόπου χωρίζεται στην προσωπική, την ιστορική και την κοινωνική συνεισφορά. Το άτομο που έχει μελετηθεί ανταποκρίνεται και στις τρεις κατηγορίες. Έχει αποδειχθεί από τα προηγούμενα πως πρόκειται για ένα χρηματοφόρο υποκείμενο που πλούτισε από δικό του προσωπικό μόχθο. Διέθετε τον ατομικό πλούτο και τη θέληση. Τον κόπο αυτόν μετέφερε στην πατρίδα του, την βοήθησε να αναπτυχθεί να εξελιχθεί. Με την κατασκευή δημόσιων έργων (νοσοκομείο, σχολεία) άφησε το σημάδι του στην ιστορία. Αποτέλεσε λοιπόν έναν οργανικό διανοούμενο μέσω της κατασκευής των παραπάνω θεσμών. Ακόμα και μετά τον τάφο ήθελε να προσφέρει στο νησί που τον έθρεψε. Όσον αφορά την κοινωνική του συνεισφορά, ενασχολήθηκε με τα πολιτικά της νήσου και την Δημογεροντία. Αν και συχνά ήταν στόχος πυρών από αντιπάλους του δεν σταμάτησε ποτέ να αγωνίζεται για το καλό του νησιού του. Ένας ηγέτης της αστικής τάξης που πήρε τα ηνία και κατάφερε να αναδειχθεί ως προσωπικότητα. Είχε ως κίνητρο την δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου και όχι την υστεροφημία. Αναγνωρίστηκε από τον κοινωνία όχι μόνο την Ελληνική αλλά και την Αγγλική και την Τουρκική. Έκανε το εγώ εμείς. Όπως όλοι οι ευεργέτες της εποχής έτσι και εκείνος έδρασε για να ενισχύσει αρχικά την παιδεία με την υγεία και κατά συνέχεια το περιβάλλον (με την δημιουργία του λιμενικού βραχίονα). Η δράση του επηρεάστηκε από τον Διαφωτισμό και την εκκλησία, και σε αντίθεση με τους φιλόανθρωπους δεν διακόπτεται με τον θάνατό του. Καταληκτικά, η ευεργεσία του ταυτίζεται με τις ευεργεσίες της Β' Περιόδου που διαρκεί από τα μισά του 19ου αιώνα ως και το τέλος του 20ου αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή το κράτος έχει ήδη οργανωθεί και η λειτουργία του είναι προσωπική αλλά εντοπίζεται και σε εθνικό επίπεδο.

Η ΔΙΑΘΗΚΗ

Σύντομος σχολιασμός της διαθήκης του:

Αρχικά δηλώνει πως επειδή γνωρίζει πως είναι σε μεγάλη ηλικία επιθυμεί να συνάψει την δική του. Είναι αρκετά απλή μπορεί να πει κανείς. Αφήνει κληρονόμο την μοναδική του μητέρα Μαρία Εμμ. Βουβάλη και την Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα της Καλύμνου. Σε περίπτωση θανάτου της μητέρας του, τότε μοναδικός κληρονόμος είναι η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα της Καλύμνου. Φανερόνεται εδώ πως η αγάπη του για την οικογένειά του ήταν ισάξια με εκείνη που είχε για την πατρίδα του. Έπειτα καταγράφει τα κληροδοτήματά του και τα άτομα στα οποία τα αφήνει. Τα βασικά άτομα τα οποία αναφέρει είναι πρώτα η γυναίκα του Κατερίνα Βουβάλη στην οποία αφήνει κινητή και ακίνητη περιουσία, τον αδελφό της Παντελεήμονα Α. Πελεκάνο στον οποίο αφήνει ακίνητη περιουσία στην Αίγινα και στην Αμερική. Έπειτα αναφέρει τον τρόπο με τον οποίο επιθυμεί να διαχειριστεί η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα της Καλύμνου την περιουσία του. Συγκεκριμένα καταγράφει τα ποσά που επιθυμεί να δωριστούν στην Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, τον τρόπο διοίκησης του Νοσοκομείου αλλά και τον επιθυμητό τρόπο της δημιουργίας και συντήρησης της Επαγγελματικής Σχολής Αρρένων. Στο κωδικοποιημένο που πραγματοποιήθηκε στις 12 Αυγούστου 1918 (6 μήνες πριν τον θάνατό του) του αναφέρει πως θέλει να διορθώσει μερικά πράγματα από την αρχική του. Κυρίως οι αλλαγές αφορούν την κληροδότηση μερικών ακόμα ακινήτων στην γυναίκα του και στους αδερφούς της. Αυτό που είχε ιδιαίτερη σημασία είναι πως αφαίρεσε από την εκτέλεση της διαθήκης του τον Θεόφιλο Λελέκη χαρακτηρίζοντας τον ως αχάριστο και << μεγαλύτερο όφισ που έτρεφε το κατάστημα>>. Ακόμη αφαίρεσε από τον Δανιήλ Πικραμένο λέγοντας πως δεν επιθυμεί να χάνει τον καιρό του χωρίς κέρδος. Η αφαίρεση του πρώτου προκάλεσε σοκ καθώς οι γαμπροί του υποστήριξαν πως ήταν όντως πολύ καλός και πιστός φίλος του ευεργέτη. Παρόλα αυτά, το γεγονός πως ο Νικόλας Βουβάλης ήταν απομονωμένος και εσωστρεφής τον οδήγησε στο να πάρει μια λάθος απόφαση.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ

Μετά τον θάνατό του το 1918 το έργο του το συνέχισε η σύζυγός του τόσο στο εμπορικό όσο και στο φιλανθρωπικό τμήμα. Οργάνωσε τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα που φρόντιζε αρρώστους, γέροντες ορφανά και χήρες. Οργάνωσε επίσης συσσίτιο που πρόσφερε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο φαγητό σε εκατοντάδες οικογένειες. Ίδρυσε ακόμη το νομικό πρόσωπο << Ίδρυμα Ελέους Νικολάου και Αικατερίνης Βουβάλη >> που υπάρχει μέχρι και σήμερα, συνεχίζοντας το έργο των αιτίμων ευεργετών. Παρακάτω ακολουθούν φωτογραφίες του τάφου του ζεύγους. Είναι ένας μικρός ναός που μέχρι και σήμερα ο Δήμος τον συντηρεί. Συμπληρωματικά, προστίθεται και μια εικόνα της προτομής του Νικολάου Βουβάλη που στολίζει την κεντρική πλατεία της Πόθιας (της πρωτεύουσας του νησιού). Ένας μικρός φόρος τιμής προς τον μεγάλο ευεργέτη μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ ΚΑΛΥΜΝΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΣΕΙΡΑ ΑΥΤΟΤΕΛΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΡΙΘΜΟΣ 12/ ΤΟΜΟΣ Ε' / ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ 1985 /

2. ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ ΚΑΛΥΜΝΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ / ΣΕΙΡΑ ΕΚΔΟΣΗΣ 40 / ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ 2014

3. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΑΡΙΝΟΥ ΕΞΑΜΗΝΟΥ ΤΟΥ 3^{ΟΥ} ΕΤΟΥΣ, «ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ» ΜΕ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΤΗΝ Κ. ΜΑΤΟΥΛΑ ΤΟΜΑΡΑ ΣΙΔΕΡΗ.

4. ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΑΤΟΥΛΑ ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ, 2016, ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑ-ECONOMIA PUBLISHING

5. WIKIPEDIA:

1.<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%AC%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%A3%CF%89%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%BF%CF%82>

2.<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%AC%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%A3%CF%89%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%BF%CF%82>

6. «ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΝΟΜΙΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ» ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ - ΣΥΛΛΕΚΤΗΣ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΒΟΥΒΑΛΗΣ

ΜΕΓΑΣ
ΕΥΧΕΚΤΗΣ
ΤΗΣ
ΚΑΛΥΜΝΟΥ